

Kristen Møller (1897-1987): Leksikologi og leksikografi (Udvalg for Folkekemaals publikationer, serie A, nr. 19). Universitets-Jubilæets danske Samfund & J.H. Schultz Forlag, København 1959. 118 sider.

I 1959 udkom en lille bog med titlen *Leksikologi og leksikografi* skrevet af redaktør ved *Ømålsordbogen* Kristen Møller. Ordet leksikologi er ikke meget brugt i dansk fagtradition, men i og for sig er titlen ganske præcis: Denne bog beskæftiger sig med ord og deres betydninger, og så beskæftiger den sig med hvordan ordene og betydningerne kan eller bør beskrives i en ordbog. I bogens første halvdel (s. 13-49) beskæftiger Møller sig med betydningsrelationer og undersøger forskellige semantiske felter, ligesom han diskuterer hvordan »ord og ordenhed« skal forstås. Anden halvdel (s. 50-103) er helliget den leksikografiske håndtering af ordene, med fokus på betydningsdefinitioner, betydningernes rækkefølge i ordbogsartiklerne og forskellige særlige forhold der gør sig gældende ved udarbejdelsen af dialektordbøger.

Titlen lægger op til at man vil blive præsenteret for interessante teoretiske overvejelser, og i forordet hedder det at bogen er resultatet af mange års arbejde med »sprogets indholdsside, med semantik i videste forstand« (s. 5). Banen er kridtet op: Vi befinder os i strukturalismens storhedstid, og emnet er semantik. Men man bliver lidt skuffet eller måske snarere forundret. Bogens teoretiske refleksioner fremstår vage og famlende, og tilgangen synes præget af manglende evne til at forankre de konkrete analyser i et bestemt systematisk eller analytisk princip. I introduktionen til det leksikologiske afsnit annoncerer Møller at han i undersøgelsen vil beskæftige sig med »betydningsbeslægtede ord, ord, der falder ind under samme meningsområde, som danner grupper af synonymer eller ordsystemer, semantiske systemer, betydningssystemer, eller hvorledes man nu vil udtrykke det« (s. 13). Den lidt usikre udgangsreplik i den citerede sætning – »eller hvorledes man nu vil udtrykke det« – er ikke atypisk for den første halvdel af bogen. På s. 38 hedder det fx: »Man må *vel formode*, at en forfatter *ofte mer eller mindre tilfældigt* eller *mer eller mindre ubevidst kommer til at* (...) *Og dog kan der vel undertiden* ikke være tvivl om« (mine fremhævelser). Møller er søgende og analyserer fx indledningsvis tre ordgrupper: »Verber, der betegner at kaste« (s. 15-19), »Nogle ord, der angår atmosfæriske småpartikler« (s. 20-23) og »Nogle ytrings-verb« (s. 23-39). Han når imidlertid sjældent frem til at formulere et fast holdpunkt for en analyse af de nævnte ordgrupper, men har en tendens til hurtigt at forfalde til en oprensning af dialektale forskelle i ordforrådet (fx s. 21-22), sproghistoriske ekskurser (fx s. 30-36) eller stilistiske overvejelser (fx s. 36-39).

Analysen af kaste-verbene er interessant på flere måder. Møller starter med den brogede virkelighed som kaste-verbene bruges til at beskrive eller forholde sig til: »Som bekendt findes der mangfoldige måder at kaste på: man kan kaste noget, der er let, og noget, der er tungt; man kan foretage et kort eller et langt kast, kaste med særlig kraft« (s. 15). De to størrelser, sproget og virkeligheden, er på plads, men forholdet mellem dem, og sprogets status i det hele taget, diskuteres

aldrig explicit. Det der virker så slående når man læser Møllers bog her 50 år senere, er at han aldrig på noget tidspunkt bryder med den simple referencemodel. I dag kan en semantisk analyse af fx kaste-verber læne sig op ad adskillige, tunge teorier med dertil hørende metoder – valensanalyser, træanalyser, kollokationsanalyser, konstruktionsgrammatik, prototypemodeller, kognitiv semantik – der alle i større eller mindre grad er bevidste om det konstruktivistiske princip (i hvert fald i teorien). Men hos Møller befinder vi os stadig langt fra forestillingen om at sproget selv er en konstruktion, og at sproget er med til at konstruere vores verden.

Man kan sige at Møller aldrig helt formår at skabe den fornødne objektiverende afstand til sin genstand, og at han heller ikke når frem til en mere systematisk tilgang til analysen af de semantiske felter. Men det pudsige er at Møller undervejs gør adskillige iagttagelser der senere har udkrystalliseret sig som sprogvidenskabelige underdiscipliner eller metoder. I afsnittet om kaste-verberne diskuterer han fx betydningsbevægelser i et diakront perspektiv, et felt der bl.a. er blevet dyrket intenst inden for den sprogvidenskabelige beskæftigelse med grammatikalisering. Møller opstiller således tre forskellige principper for kaste-verbernes opkomst og udvikling, som fx at et udtryk for en speciel kastebevægelse udvikler sig til at udtrykke en mere generel kaste-bevægelse (fx fransk *lancer*). Det virkelig interessante er dog Møllers overvejelser over at man kan se »ekspresive kræfter ytre sig i selve ordenes tilkomst, deres bevægelser og deres betydningskifte« (s. 19) – her er der ifølge Møller tre trin på spil: verbet starter som ekspressivt, overgår til et neutralt stadie, for til sidst at glide ud i periferien af kaste-området, med en meget speciel, stivnet eller forældet betydning. Igen formår Møller ikke at udtrykke sig særlig stringent i fremstillingen af motivation og betydningsudvikling, men han arbejder i realiteten både med sprogets pragmatiske funktioner og med ytringssituationen som væsentlige parametre. I afsnittet om ytringsverberne hedder det fx, i en bemærkning om forskellen mellem tale- og skriftsprog: »det overlades ofte til situationen og det ytre ord, den ytre sammenhæng at klare alt« (s. 24). Møller omtaler også en analyse af såkaldte »handlingsspaltninger« (s. 28). Han giver som eksempel at sætningerne *tag saven og hæng den op på sømmet* og *tag (lige) og hæng saven op på sømmet* begge har »et fælles udspring, en primitiv konkret opfattelse, iagttagelse af handlingens enkelte led« (s. 28). Møller bevæger sig her direkte ind i den kognitive semantik, i overvejelser over hvordan vi konceptualiserer handlinger og verden omkring os, sprogligt og/eller ikke-sprogligt.

Her 50 år senere kan vi selvfølgelig altid varme os ved tanken om at sprogvidenskaben har taget så mange og store skridt fremad siden 1959. Men hvis en jubilæumsanmeldelse skal give mening, må den også forholde sig til de præmisser som den anmeldte bog er blevet til på. Hvad angår *Leksikologi og leksikografi* er der i hvert fald to ting der spiller en rolle. For det første må man huske at indgangen for Møllers tanker om leksikologi og leksikografi var, og altid havde været, redaktørarbejdet ved *Ømålsordbogen*. For det andet er det tydeligt at strukturalismens dominerende position inden for den teoretiske sprogvidenskab i samtiden er

med til at forme Møllers standpunkter. I sidste ende forekommer det sandsynligt at de to ting hænger sammen.

Kristen Møller blev ansat ved *Ømålsordbogen* i 1929, i forbindelse med at ordbogen fik øgede bevillinger og udvidede medarbejderstaben til seks redaktører. Møller indgik herefter i det omfattende indsamlings- og redaktionsarbejde i resten af sit arbejdsliv, i alt 38 år, til pensioneringen som 70-årig i 1967. Møller tog del i alle arbejdsopgaver, herunder fx målrettede punktundersøgelser, supplerende indsamling, udarbejdelse af spørgelister, kontorarbejde og bestyrelsesarbejde i Udvalg for Folkemaal (fra 1953). Møllers publikationer vidner også om en alsidig og levende interesse for sprogvidenskabens forskellige discipliner. Han beskæftigede sig således både med personnavne (fx *Studier i sammensatte personnavne*, 1956) og grammatiske spørgsmål (fx *Diminutiver i moderne dansk* (disputats), 1943 og *Nordiske artikelproblemer*, 1945). Udgangspunktet var ofte Møllers personlige erfaringer eller iagttagelser fra hans egen østjyske dialekt. Noget af det der optog Møller mest, var imidlertid arbejdet med det leksikalske – en interesse der gav sig udtryk i en række publikationer, fx *Ordforrådsstudier* (1950), *Danske ålegårde og andre fiskegårde* (1953), *Kås og brygge* (1968), *Svineegel. En østdansk stald* (1974) samt adskillige artikler i tidsskriftet *Danske folkemål*.

Arbejdet med ordene har en særlig vinkel ved *Ømålsordbogen*. Man fokuserer på sammenhængen mellem sprog og kultur, ord og sag; *Ømålsordbogen* skal ikke kun beskrive ordene, men også den kultur – arbejdsgange, redskaber, skikke osv. – som de dialekttalende bogstavelig talt talte om og havde ord for. Dette betød bl.a. at man fra 1930'erne til 50'erne foretog en såkaldt sagredaktion, dvs. forredaktion af en række væsentlige emner, for Møllers vedkommende fx *høst*, *tærskning* og *fiskeri*. Rent praktisk skulle man klarlægge synonymrelationerne og dialektgeografiske forhold, for at sikre en rationel redaktionspraksis og en konsekvent henvisningsstruktur i den færdige ordbog. Fastlæggelsen af redaktionsregler begyndte for alvor i 1950'erne, og af forskellige utrykte papirer i *Ømålsordbogens* arkiv fremgår det at Møller også her var meget optaget af leksikalske spørgsmål.

Det er i denne kontekst *Leksikologi og leksikografi* er blevet til. I forordet takker Møller fx sine kolleger for »udbytterige diskussioner« vedrørende redaktionen af *Ømålsordbogen* (s. 5). Spørgsmålet om hvordan de dialektale ord skulle beskrives, præsenteres og videreformidles i den færdige ordbog, har utvivlsomt givet anledning til mange overvejelser. Og Møller samler altså op på nogle af sine overvejelser i *Leksikologi og leksikografi*. Møller skriver udtrykkeligt i forordet at bogen ikke giver udtryk for den samlede redaktions overvejelser – bogen afspejler alene Møllers egne tanker om ords betydning, også af mere almen karakter: Hvad skal en betydningsbeskrivelse omfatte? Og hvilke kontekster indgår sprogets ord (og orddele) i?

Det praktiske leksikografiske arbejde er Møller fortrolig med og har meninger om. Det er i det hele taget en noget anderledes Møller man møder i bogens anden halvdel om leksikografi. De mange vel'er og vist'er der præger bogens første halvdel, er næsten forsvundet. I stedet kan man støde på selvsikre, næsten vittige kom-

mentarer, ikke mindst til den leksikografiske praksis i *Ordbog over det danske Sprog* (ODS), den ordbog som redaktørerne på *Ømålsordbogen* efter sigende blev opfordret til at tage som udgangspunkt da de skulle udarbejde deres egne redaktionsregler. Møller kommer fx ind på at nogle ord ganske enkelt er svære at definere, og her bemærker han:

den definition, man trods alt præsterer, falder uheldig ud, er unaturlig eller ofte intetsigende, føles overflødig, ja, er tit næsten pjanket eller komisk. Hvad skal man mene om definitionen af *bryst* i ODS: 'om en af de to forhøjninger, der paa forsiden af overkroppen hos den voksne kvinde indeluttes mælkekirtlerne (mamma) ...' (s. 68).

Møller er også helt bevidst om at det er principielt umuligt at trække en klar grænse mellem realia og encyclopædia i ordbogsdefinitioner, og han er bevidst om at en ordbogsdefinition, og i det hele taget ordbogsartiklerne og ordbøgerne, må udformes med tanke på hvem der skal læse og bruge dem. I den henseende er Møller fuldt på linje med nyere leksikografiske strømninger, bl.a. den såkaldte funktionslære.

Møller beskæftiger sig først og fremmest med ordbogsdefinitioner i bogens afsnit om leksikografi. Møller har en fast mening om hvordan definitioner skal eller ikke skal være, en mening som er forankret i en blanding af sund fornuft og modvilje mod for meget akademiseren: Definitioner skal være enkle, korte og forståelige for almindelige mennesker (s. 61-76) – og i den henseende har Møller haft et taknemmeligt offer i *Ordbog over det danske Sprog*. Det følgende citat er typisk:

Hvem kan (...) have udbytte eller glæde af at læse den lange definition i ODS af verbet *stole* (*på*): '2) som udtryk for bevidstheds- ell. sindstilstand; ... egl.: (kunne) støtte sig paa, bygge sikkert paa en ell. noget; være ell. føle sig (fuldt) sikker paa en persons, en tings, et forholds (rettidige ell. varige tilstedeværelse med) fyldestgørende (tilfredsstillende) beskaffenhed (tilstrækkelighed som støtte, hjælp, tjenligt middel for et vist formaal), spec. dels ...', og således videre ca. 6 spaltelinjer (...) Ville det dog ikke være tilstrækkeligt og i enhver henseende fyldestgørende kun at bringe de forholdsvis simple synonymymer, der er citeret til slut (hvad mindre ordbøger uden videre gør (...)) i stedet for den forudgående temmelig abstrakte lange formulering (s. 62).

Eftertiden har givet Møllers sunde fornuft ret: Definitioner af den type som man jævnlige støder på i ODS, er for længst et overstået kapitel inden for den praktiske leksikografi. Alligevel kan man i det leksikografiske afsnit godt savne lidt af den tvivl som er så fremtrædende i den første halvdel af bogen. Skrækeksemplerne på omstændelige, lange og akademiske ordbogsdefinitioner i ODS får undertiden

Møller til at gå i den anden grøft og fx hævde at definitioner i en lang række tilfælde helt kan undværes eller erstattes af »hvad man kunne kalde en antydning- eller en orienteringsdefinition som et rent praktisk arrangement« (s. 68). Senere udtrykker Møller sig helt desillusioneret om samme emne: »trods alle anstrengelser bliver en ordbogs definitioner i mange tilfælde kun en illusion, i værste fald tomme og intetsigende ordsammenstillinger« (s. 76). Møllers tanker og ræsonnement er imidlertid ikke uinteressante. Det er et klassisk problem for en brugerorienteret leksikografi at definitioner meget ofte vil skulle udformes i en form for analytisk, og ikke nødvendigvis særlig mundret metasprog. På den anden side vil manglende definitioner resultere i en manglende, eksplicit forankring af betydningsbeskrivelserne. Møller opkaster ligeledes den tanke at cirkeldefinitioner, fx ved hjælp af synonymer, er både tilstrækkelige og acceptable (s. 68-69). Ordet *forstå* kan forklares med 'begribe, erkende', ordet *fatte* med 'begribe, forstå, opfatte' og ordet *indse* med 'fatte, forstå'. Definitionen skal først og fremmest få brugeren til at tænke på det rigtige, så at sige fremkalde det rigtige billede på nethinden, og hvis der er tale om almindelige ord, behøver man ikke bekymre sig så meget om at lave en egentlig definition, for brugeren vil jo alligevel vide hvad ordet betyder.

Det er klart at dette er en farlig vej at bevæge sig ud ad: Ordbogen vil blive vanskelig at bruge for en bruger der ikke falder ind under det som Møller selv beskriver som »en normal begavet danskkyndig bruger« (s. 75), og det vil ikke kun sige udlændinge, men også danskere der ikke er i besiddelse af en standardspørgelig kompetence. Ordbogens værdi for senere generationer vil også mindskes betydeligt, for man vil ikke få ekspliciteret hvad ordene rent faktisk betød i samtiden – et problem som Møller selv er opmærksom på (s. 75). Endelig er det et godt spørgsmål hvem den ovennævnte normalbegavede danskkyndige bruger egentlig er? Brugerperspektivet bider dermed sig selv i halen, for den pågældende bruger defineres i realiteten ikke hos Møller, ej heller konkretiseres det hvornår eller hvordan en bruger har opnået den forudsatte forståelse af et ord eller et ords betydning; og det diskuteres heller ikke hvordan redaktøren skal komme frem til en mere præcis viden om brugeren og dennes sproglige og kognitive »normal- evner«.

Det er spørgsmål af denne karakter som nyere leksikografi rent praktisk forsøger at forholde sig til ved at inddrage først og fremmest korpora, men undertiden også brugerundersøgelser i ordbogsarbejdet. Man trækker også på mere konkret viden om sammenhængen mellem kognitive strukturer, sprogstrukturer og den socio-kulturelle brugskontekst. Og hvad angår definitionssprog og -stil er der udviklet flere, mere specifikke modeller. Møllers eget bud, forklaring »ved hjælp af det almindelige ordforråd« (s. 61), har træk til fælles med den såkaldte Cobuild-model. Derudover kan nævnes den klassiske *genus proximum*-model, tanker om prototypisk betydning og brug samt i det hele taget overvejelser over hvordan de forskellige oplysninger i en ordbogsartikel sammen kan bidrage til at brugeren opnår en tilfredsstillende forståelse af ordet og dets betydning(er) og brug: typiske samforekomster, valensmønstre, typiske ytringssituationer, citater, illustrationer.

Med andre ord: analytisk definition og synonym(definition) udelukker ikke hinanden – tværtimod vil de være at finde side om side i de fleste af dagens ensprogede ordbøger.

I konklusionen på definitionerne af »dagligsprogets almindelige ord« fralægger Møller sig imidlertid næsten enhver nytte af en systematisk tilgang:

Definitioner af sådanne ord er ikke et nødvendigt eller alvorligt systematisk foretagende, men de er først og fremmest eller udelukkende et praktisk arrangement (...). Der kan udmærket optræde adskillige defineringsvarianter, som man ikke skal tage alt for højtideligt på ud fra det synspunkt, at den slags definitioner ikke behøver helt at ækivalere med det ord, der defineres. Blot definitionen er forsvarlig på den måde, at den fører til den rigtige identificering. Men der er ingen fare for, at man derved kommer ud i noget vilkårligt eller tilfældigt, idet de fleste ord hver især fremkalder en bestemt defineringsform (s. 74).

Møller stoler blindt på den enkelte redaktørs intuitive forståelse af sprogets ord og elementer, og på den enkelte redaktørs evne til at vælge lige netop dét leksikografiske virkemiddel der vil blive forstået af – tilsyneladende – alle brugere. Møller gør sig derimod ikke tanker om at redaktører kan være forskellige, og at forskellige brugere kan have forskellige forudsætninger, forskellige behov og forskellige intuitive opfattelser af betydningerne i sproget og dets enkelte dele.

Det som i virkeligheden står tilbage efter at have læst Møllers – bestemt ikke uinteressante – afsnit om leksikografi, er en uvilje mod det alt for teoretiske og akademiske. Set ud fra den synsvinkel begynder tingene at hænge sammen i en bog der ellers er underligt ujævn de to halvdele imellem. Afsnittet om »Meningsstrukturer« i bogens første halvdel (s. 45-49) kan ses som et nøgleafsniit i bogen. Med meningsstrukturer henvises der til strukturalismens tilgang til den semantiske analyse. Møller er som nævnt ofte famlende i bogens første halvdel om leksikologi – men når talen falder på strukturalisternes ambitioner om at reducere de åbne klasser til lukkede klasser, også på det leksikologiske område (s. 49), er Møller anderledes fast i mælet: Møller refererer fx hvordan Hjelmlev analyserer ordene *tyr* og *ko* som bestående af de distinktive elementer 'han' + 'okse' og 'hun' + 'okse'. For Møller, der til daglig forsøgte at skabe orden i en række komplicerede synonymrelationer mellem ord der gav mening for levende mennesker i deres helt konkrete og håndgribelige dagligdag, var den slags semantiske analyser mildest talt ikke imponerende. Han føler sig ligefrem fristet til at kalde eksemplerne for »billige«, og han spørger efter deres værdi, »deres overbevisende kraft« (s. 49). Møller er langtfra overbevist om, at en strukturel analyse af sprogets indholdsside kan gennemføres på samme måde som det er tilfældet for sprogets udtryksside. »De forsøg eller antydninger af forsøg, der hidtil er gjort, opmuntrer ikke. Søger man trods alt at gennemføre en art strukturel analyse, sker det ofte ved hjælp af vilkårlige opdelinger og hasarderede arrangementer« (s. 46).

Den strukturalisme Møller møder på det her tidspunkt, er optaget af at skelne mellem noget internt og noget eksternt – og se bort fra det eksterne, og et sådant projekt må nødvendigvis skuffe, for hvor er de mennesker og den virkelighed henne som stod så centralt i det daglige arbejde ved *Ømålsordbogen*? Og Møllers intuitive modvilje rammer jo ikke ganske ved siden af. Den strukturalistiske forsker kan konstruere nok så mange beskrivelser af formelle strukturer i »sproget selv«, men beskrivelsernes sandhedsværdi kan drages alvorligt i tvivl hvis man ikke medtænker hvad sproget bruges til, dvs. dets funktionelle, kommunikative og socio-kulturelle kontekst. Møller er også utryk ved strukturalismens dogmer om at kun det der har fået sprogligt udtryk, kan blive genstand for lingvistisk videnskabelig forskning, og at indgangen til den sproglige analyse er formen, ikke indholdet eller meningen (i afsnittet om »Ord og ordenhed« (s. 39-45), med henvisning til Bloomfield).

Møller fanger flere steder væsentlige metodiske og teoretiske svagheder ved det strukturalistiske projekt. Han nævner fx et sted at »der gives tilfælde, hvor et vist indhold, en vis mening kan iagttages, uden at den har fået direkte sprogligt udtryk« (s. 43). Det har man senere forsøgt at forholde sig til ved fx at tale om at betydning er noget der opstår i en social kontekst, eller at sproget er underspecificerende, eller at der findes sprogligt kodet conceptualisering og ikke-sproglig conceptualisering. Men han når som allerede nævnt ikke rigtig frem til at formulere kritikken systematisk. Han søger en struktur i arbejdet med sine synonymgrupper og semantiske felter, men finder den ikke i strukturalismen. Men han virker samtidig for bundet til den gamle referencemodel og til den historisk-konkrete virkelighed til at se at strukturalismen også rummer et meget væsentligt erkendelsesteoretisk element, nemlig bruddet med den umiddelbare virkelighed: Sproget objektiviseres og kan gøres til genstand for undersøgelse ved hjælp af et nærmere defineret begrebsapparat, og det kan bane vejen for mere komplekse analyser af sproglige strukturer (fx semantiske træk, valensmønstre, netværksrelationer). Møller når ikke frem til at formulere en stringent metode og teori i *Leksikologi og leksikografi* – tværtimod har man indtrykket af at han trækker sig tilbage til den sunde fornufts ateoretiske position.

Det vil altid være et godt spørgsmål hvor meget det videnskabshistoriske aspekt skal fylde i en jubilæumsanmeldelse. Kan man overhovedet anmelde en 50 år gammel bog på eftertidens præmisser? *Leksikologi og leksikografi* er i akademisk sammenhæng anno 2009 en mærkelig bog, på nogle punkter nærmest et kuriosum. Hvad angår det faglige indhold er det småt med snapsene i bogens første halvdel om leksikologi og semantik, mens den anden halvdel, om leksikografi, har en række snusfornuftige og egentlig overraskende velkendte betragtninger, og dertil et par kontroversielle standpunkter. I virkeligheden er *Leksikologi og leksikografi* en meget modig og søgende bog: Hvem ville i dag turde udgive et skrift, et arbejdsblad, hvor man i den grad blotlægger sin akademiske tvivl? Og hvem ville overhovedet udgive sådan en tekst? Artikler, afhandlinger, institutioner og forlag indgår efterhånden i mere og mere strømlinede kredsløb hvor alt er målret-

tet mod et rationelt output, i penge eller akademisk kapital. Bogens faglige overvejelser er først og fremmest af historisk interesse. Derimod er den indimellem fængslende som et spejl for akademisk praksis, (personlig) fagudvikling og selvrefleksion.

Henrik Hovmark